

twombly

teksten gezegd
en gelezen
tijdens onze voorstelling
van 'de republiek' in de balie
op maandag
1 december 2025.

inleiding

vincent vanden berg
fernando pessoa
vier gedichten
vertaling: august willemssen

je zegt me: jij bent meer
dan een steen of een plant.
je zegt me: je voelt, je denkt,
je weet ook dat je denkt en voelt.
schrijven stenen soms verzen?
denken planten soms over de wereld?

ja: er is verschil.
maar het is niet het verschil dat jij hier ziet.
want bewustzijn hebben dwingt mij
niet tot theorieën hebben
met betrekking tot de dingen:
het verplicht mij enkel tot bewust zijn.

of ik meer ben dan een steen, een plant?
ik weet niet. ik ben anders.
ik weet niet wat meer of minder is.

is bewustzijn hebben meer dan kleur hebben?
misschien wel en misschien niet.
ik weet alleen maar dat het anders is.
niemand kan bewijzen dat het meer is
dan alleen maar anders.
ik weet dat de steen werkelijk is,
en dat de plant bestaat ik
weet dit omdat ze bestaan.

ik weet dit want mijn zinnen tonen
het mij aan. ik
weet dat ook ik werkelijk ben. ik
weet dit want mijn zinnen tonen het mij aan.
maar minder duidelijk dan mij de steen het
toont, en ook de plant.
meer weet ik niet.

ja, ik schrijf verzen, wat de steen niet doet.
ja, ik denk over de wereld,
en de plant denkt helemaal niet.

maar dat is omdat stenen geen dichters zijn,
maar stenen;
en planten zijn alleen maar planten,
en geen denkers.
net zo goed als ik kan zeggen
dat ik daarom hoger sta dan zij staan
kan ik zeggen dat ik lager sta.
maar dat zeg ik niet:
ik zeg van de steen 'het is een steen',
ik zeg van de plant 'het is een plant',
ik zeg van mijzelf 'en dit ben ik'.
meer zeg ik niet.
wat meer valt er te zeggen?

xiii

zo licht, zo licht, heel licht,
zo gaat een lichte wind voorbij,
en hij verzwindt, heel licht.
en ik, ik weet niet wat ik denk

en wil het ook niet weten.

x xxv

het maanlicht door de hoge takken,
zeggen alle dichters, is meer
dan het maanlicht door de hoge takken.

maar voor mij, die niet weet wat ik denk, is
het maanlicht door de hoge takken,
behalve dat het het maanlicht
door de hoge takken is, niet meer dan
het maanlicht door de hoge takken.

xl

een vlinder fladdert langs mij heen
en voor het eerst in het universum zie ik
dat vlinders geen kleur hebben
en geen beweging,

net als bloemen die geen geur hebben
en geen kleur.

het is de kleur die kleur heeft
op de vleugels van de vlinder,
in de beweging van de vlinder
is het de beweging die beweegt,

het is de geur die geur heeft
in de geur van de bloem.

de vlinder is alleen maar vlinder
en de bloem alleen maar bloem.

peessoa

jan joris lamers

joosje lakmaker

uit 'voorbij de blauwbrug' 2008

niet verder dan de blauwbrug

'die kijkt niet verder dan de blauwbrug,' zei men in de buurt. er siet nit weiter wie die blaubrik, in het jiddisj. dan ging het om een echt gettomanetje, een beperkte maar goeie ziel.

de blauwbrug over de amstel vormde de grens van de jodenbuurt, aan de andere kant van de brug begon de rest van de stad. de oorspronkelijke brug was van hout en leek wat constructie betreft op de verderop gelegen magere brug. de

blauwbrug werd aangelegd in de zeventiende eeuw en genoemd naar de blauwe kleur waarmee de leuningen waren geverfd. in 1883 kregen twee architecten, b. de greef en w. springer, van de gemeente amsterdam de opdracht om een nieuwe stenen brug te maken. de brug moest breder worden en minder hoog vanwege het toenemende verkeer en vooral vanwege de tram. het ging de gemeente niet alleen om praktische verbeteringen. de blauwbrug moest de mooiste brug van de stad worden. en inderdaad, door het ontwerp en het monumentale beeldhouw- en siersmeedwerk gaven de twee stadsarchitecten de blauwbrug de allure van een brug over de seine.

de voorouders van leman lakmaker kwamen niet verder dan marken, de buurt rond de valkenburgerstraat. op de kaart uit ± 1905 (zie blz. 20) is te zien dat de lange, smalle valkenburgerstraat bestond uit zo veel dichtbewoonde steegjes, gangen en slopjes, dat het een buurt op zichzelf was. een paar bruggen vormden de verbinding naar de andere wijken in de jodenbuurt, uilenburg en vlooyenburg. op straat was handel, er stonden karren, kramen, winkels en bedrijfjes, en het was er propvol mensen.

hier werden lemans grootvader en overgrootvader geboren, hier leefden en stierven ze. voorbij de blauwbrug kwamen ze niet, wat zouden daar te zoeken hebben?

en toch is het er niet zoo stil als wij verwachten moesten. al heeft een leven in zulk een buurt en in deze hokken weinig opwekkends voor de fantasie, al prikkelt 't bloed niet en jaagt het vroolijk enforsch door de aderen, deze afstammelingen van een oostersch volk verloochenen hun oorsprong nooit geheel. nog altijd leven zij 't liefst buiten op de straat, in onderling gezellig verkeer, krachtig gesticulerend, in een bewegelijkheid waaraan heel het lichaam deelneemt. en nauwelijks zijn zij in een iets ruimer straat, waar zij vrijer kunnen ademhalen, of ze laten zich ook luide horen en spreken hardop, met schelle stem.

simons was zelf jood, afkomstig uit een gegoed haags koopmansmilieu, maar woonde sinds enige jaren in amsterdam. voor andere amsterdammers was de jodenbuurt, waar zeven keer zoveel mensen woonden als in de rest van de stad, een wonderlijke wereld waar ze hooguit een enkele keer op zondag kwamen rondkijken.

men leefde er op straat omdat er binnen geen ruimte was. in de valkenburgerstraat woonden op elk adres meerdere grote gezinnen, in hofjes met één kamer, zonder keuken, in kelders en op zolders. vaak was er geen daglicht of frisse lucht; er waren geen ramen en de olielamp brandde de hele dag. tussen de huizen, achter een deur, waren 'gangen', kleiner dan steegjes, waar ook weer mensen woonden. elf gangen waren er in de valkenburgerstraat, met lieflijke namen als suikerbakkersgang, hartjesgang en zelfs liefdegang.

hier stonden de ergste krotten. de huizen kwamen bovendien niet op de straat uit en aan de achterkant grensden ze aan het water van de grachten. het water lag vol rotzooi, stonk en bood geen ontsnappingsmogelijkheid in geval van brand. van alle gangen in de valkenburgerstraat gold de rooie leeuwengang – een stenen leeuwenkop hing boven de ingang – als de ellendigste woonplek. hier woonde wolff gerrit levie, lemans overgrootvader, met zijn gezin.

wolff gerrit levie (1790-1845) was kruier, zijn zoon jacob gerrit lakmaker was sjouwer. hetzelfde werk maar dan zonder een handkar. de eerste helft van de negentiende eeuw was de armste periode in de geschiedenis van het getto. meer dan de helft van alle bewoners leefde van enige vorm van bedeling door een joodsreligieuze liefdadigheidsinstelling.

wolff gerrit levie was degene die de achternaam lakmaker in 1812 liet vastleggen. lak stond voor zegellak. de vele joodse venters in het amsterdam van de achttiende eeuw verkochten niet alleen fruit, vis en groente, maar ook papier, potloden of lak. lakventer was vermoedelijk het beroep van wolffs vader geweest. bij de eerste naamsopgave, in 1812, toen een achternaam wettelijk verplicht werd, ging het mis. de ambtenaar lette niet op en noteerde lak. in 1859 liet de oudste zoon van wolff gerrit levie, wolf lakmaker, de vergissing rechtzetten, zodat zijn broer jacob

dat jaar niet onder de naam 'lak' het huwelijk in ging.

jacob lakmaker en zijn vrouw betje jacob goudsmit verhuisden na hun huwelijk naar de verversstraat, een straatje tussen de staalstraat en de zwanenburgwal. hier werd in 1860 hun tweede zoon geboren, gerrit, de vader van leman, mijn grootvader.

twombly

in 1891 liet de regering een onderzoek uitvoeren naar het onderwijs in nederland. in deze staats-enquête wordt een veertienjarige jongen geciteerd wiens verhaal een indruk geeft van gerrits jeugd, twintig jaar eerder. de ondervraagde jongen was van zijn tiende tot zijn twaalfde jaar naar school geweest en kon een paar woorden lezen en schrijven. voor en na zijn twee schooljaren was hij thuis nodig om op zijn broers en zusjes te passen. 's morgens om halfzes ging hij naar de markt, overdag duwde hij de groentekar van zijn

vader en 's avonds leerde hij schijven schuren van een oom.

de schooltijd van mijn overgrootvader gerrit was nog armoediger dan die van de jongen in de staatsenquête. zijn vader jacob was sjouwer, maar vaak had hij geen werk; hij stierf toen zijn zoon gerrit elf was.

gerrit kon helemaal niet schrijven, maar hij werd, net als de jongen uit de enquête, schijvenschuurder, dankzij een oom bij wie hij in de leer kon. hij leerde een vak en dat betekende een stap vooruit vergeleken met zijn vader en grootvader. gerrit was nu 'achter de handkar vandaan', zoals men zei, al klopte dat niet helemaal. was er geen werk of raakte iemand invalide, dan was er weer de kar. ook in het geval van gerrit, al zou dat nog veertig jaar duren. zelfs gerrits kleinzoon, hans lakmaker – mijn vader –, gebruikte nog de uitdrukking 'sjouwen is armoe'.

schijvenschuren was een hulpvak in de diamant-industrie, die in de periode vanaf gerrits tiende jaar, rond 1870, een enorme groei doormaakte. als schuurder werkte gerrit lakmaker voor verschillende slijpers. hij onderhield de schijf in de slijpmachine, waar de diamant zijn vorm krijgt. dat betekende het bijschuren van de cirkelvormige schijf, zwaar en nauwkeurig werk. de schijf moest volkomen vlak zijn om de facetten in de diamant aan te kunnen brengen. een onmisbare rol, maar een schijvenschuurder gold in de

hiërarchische wereld van het diamantvak niet als diamantbewerker. om die reden mochten schuurders geen lid worden van de algemeene nederlandsche diamantbewerkers bond en zijn voorgangers. om de belangenstrijd met hun werkgevers, de slijpers, te voeren, hadden de schijvenschuurders zich georganiseerd in eigen vakbonden. alles draaide om het werk van de diamantslijpers. waren er slijpers ziek of hadden ze een bruiloft, dan viel er voor de schuurders niets te doen.

het schuurdersvak was 'een hinderlijk vak voor de burens', in de ironische woorden van de voorzitter van de schijvenschuurdersbond. 'en daarom,' zei hij op een vergadering in 1894, 'moeten de schijvenschuurders maar tevreden zijn met ongezonde werkplaatsen als een kelderwoning of een bedompte zolderkamer.'

bij het afhalen van de schijven werden de schuurders vaak in de maling genomen. onderaan staan in de hiërarchie van het diamantbedrijf betekent gepest worden, zeker in een wereldje waar het 'dollen' van leerlingen en collega's sowieso gewoonte was. regelmatig werden er spijkers in het brood gestopt, spelden in de bank geprikt, werktuigen verborgen, jassen dichtgenaaid of met stroop besmeerd.

de schuurdersbonden lieten niet over zich heen lopen. af en toe kwamen ze in verzet tegen hun

machtige broeders in 'het vak', zoals het diamantbedrijf genoemd werd. in een oproep voor een protestbijeenkomst in lokaal plancius aan de plantage kerklaan spreekt de bond van vereenigde schijvenschuurders in 1895 over 'ongemotiveerde uitsluiting van de schijvenschuurders bij de vergadering der diamantbewerkers en de ongehoorde beleedigingen dien wij voortdurend van hunnen zijde te verduren hebben'.

de verhouding met de 'h.h. slijpers', zoals ze in pamfletten worden genoemd, was dan ook niet best. slijpers werden in de ban gedaan als ze de schuurders te weinig loon betaalden of zich aan iets anders schuldig maakten. schuurders die zich niet aan de boycot hielden en toch gingen werken voor een foute slijper, werden aan de schandpaal genageld, zoals blijkt uit onderstaand manifest, vermoedelijk uit 1893:

het bestuur der vereenigde schijvenschuurders acht zich verplicht, na verschillende getuigen gehoord te hebben ten opzichte der boycotting van de heeren aarens en schild, ook de schuurder a. groen aan het daglicht te brengen, daar hij zich onsolidair heeft getoond en hij evenals pinto voor bovengenoemde slijpers heeft geschuurd. 'een ieder wachte zich om dezen heer a. groen nog werk te geven'.

'leve de solidariteit
namens het bestuur'

soms stond de schijf heel even in de belangstelling. bij een feestavond van de andb op 14 juli 1895 was er voor het paleis voor volksvlijt op het frederiksplein een vuurwerk. boven de hoofden van de toeschouwers schitterde een draaiende schijf-met-tang in 'briljant- en kleurenvuur'. na een minuut verdween de schijf weer en daarmee de aandacht voor de trots van het schuurdersvak.

lakmaker

annette kouwenhoven

martin reints en tsead bruinja

Ballade van de winstwaarschuwing
(Ayler-variant)

Buiten is het voortbewegen
van de toeristen begonnen
met hun bagage op de rug
en een fles water in de hand
en er komen nog een paar journalisten aan

rennen

die haastig hun plaatsen innemen in het zaaltje
met de verspreid opgestelde tafeltjes
en een televisieploeg die alvast
de sfeer aan het registreren is

als er drie heren

het geïmproviseerde podium opstappen
en plaatsnemen achter twee aan elkaar
geschoven tafels

waar een kleed overheen ligt
om hun benen aan het zicht te onttrekken
en een tikt op zijn microfoon en

begint een praatje over
het consumentenvertrouwen terwijl een ander in
zijn papieren zit te bladeren en
zich voorbereidt op de presentatie van
een winstwaarschuwing

en zij tweeën en ook de derde
die de rest van de top van het bedrijf vertegenwoordigt
en ook de journalisten in de zaal
beschikken ieder over een eigen fles water

zal ik een cello kopen
of een motor met zijspan?

begint een van de topmensen
zich af te vragen en
zet zijn fles water aan de mond

neemt een slok en overweegt de eerste dingen
die deze vraag bij hem oproepen

er is een moment dat je
opnieuw
je voormalige lievelingsmuziek ontdekt

dat is zoiets - bedenkt de man-
als voor de spiegel staan
en aan je jeugd moeten denken

hij tast met zijn linkerhand zijn rechterarm af

en nog eens
en voelt daarna of hij zijn agenda bij zich heeft

en terwijl hij de neiging onderdrukt
achterom te kijken naar de geprojecteerde
kwartaalcijfers en een overzicht
van belangrijke gebeurtenissen

gaat er een duizeling door zijn hoofd

duizeligheid dringt - wat is het -
rechtstreeks tot jezelf door
sneller dan het gehoor en het gevoel

van alles wat je bent
ben je vooral je evenwichtsorgaan:

het besef dat je loopt of ligt of schommelt
dat je stilzit op een stoel
en je hoofd beweegt of niet beweegt -

het besef dat al je hele leven duurt
is het intiemste orgaan in je lichaam
dat overal is waar je bent

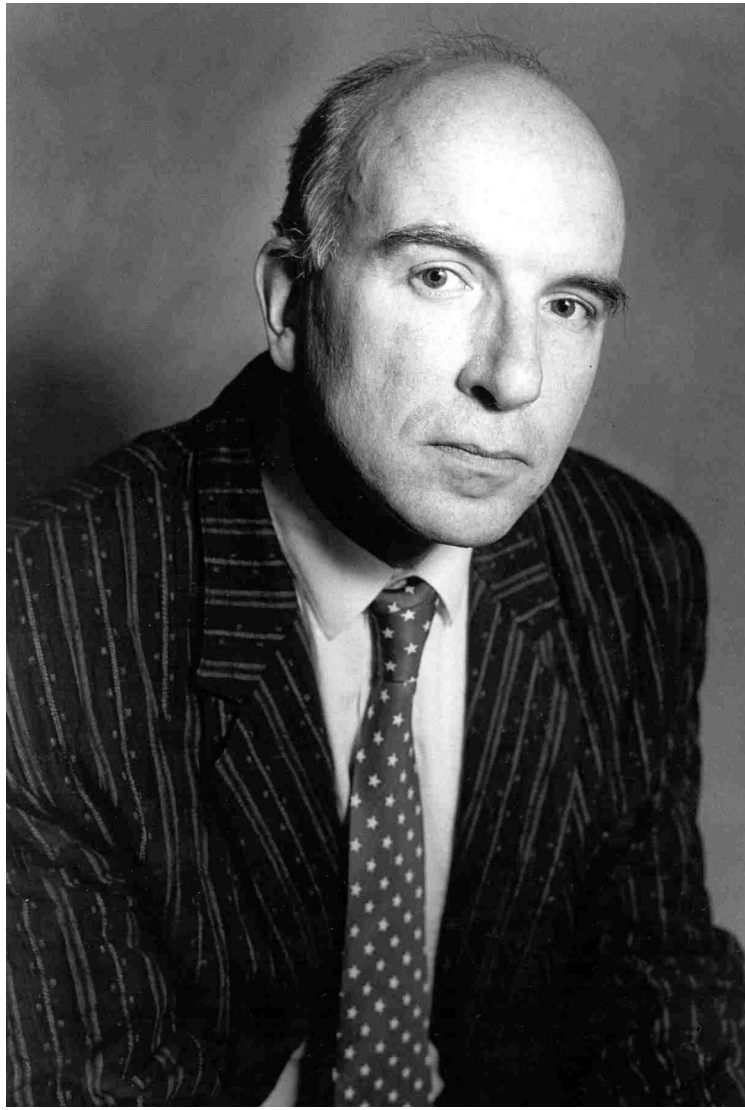
er scheurt een gek geworden cello
door de straten

het lijkt wel of hij rondjes rijdt
en achter een klavecimbel aan zit
dat op de vlucht is geslagen

maar geen kans ziet weg te komen
daar gaan ze weer, daar komen ze weer, daar

gaan ze weer - het is niet moeilijk
je voor te stellen
dat de voorbijgangers opzij springen
als een saxofoon en een trompet die
de heilige geest aanroepen

kun je je een duizeligheid
van vroeger herinneren?
kun je -duizelig - je voorstellen
niet duizelig te zijn?

reints

hier zit ik dan

als je het- duizelig- zitten kunt noemen

de handen van de man schikken de papieren
een van de journalisten maakt een aantekening
een ander zet zijn fles water aan de mond

als muziekwater voedsel is, speel door
denkt de man

hier zit ik met mijn zijspan
algemene boodschap

nu universele indianen en engelen
in de microfoon kuchen

en schikt nogmaals de papieren

en schraapt zijn eigen keel
als iemand hem het woord geeft

de aanwezigen hem aanzien en
de camera de zaal aftast

om materiaal te verzamelen
waarin bij wijze van spreken
later zal worden geknipt.

tsead bruinja herlas 'ballade van de winstwaarschuwing', een werk dat hem doet denken aan zijn eerste eigen huis in amsterdam.

'het werk van martin reints
deint als een subtiel walsje'

'toen ballade van de winstwaarschuwing in 2005 uitkwam, woonde ik net in het huis dat ik binnenkort ga verlaten. een appartement in amsterdam-west, driehoog met een dakterras en een balkon. het was mijn eerste huis in amsterdam, mijn voormalige partner en ik hadden met moeite een hypotheek weten te krijgen. deze bundel doet me altijd denken aan een gedicht dat ik daar op

een zomeravond schreef, in mijn werkkamer naast dat dakterras'.

'de burens op één hoog maakten ruzie over de afwas, een andere buurvrouw, die later mijn beste vriendin zou worden, rookte haar laatste sigaretje van die dag; de rook kringelde omhoog. en ik weet nog dat ik mijn gedicht las en dacht: oh, dit lijkt wel erg op een gedicht van martin reints. moet ik het nu weggooien, of zet ik zijn naam erboven? ik besloot dat laatste: het heet voor martin reints'.

'dankzij reints heb ik leren kijken naar de natuur en de wereld om me heen op een manier die ik nog steeds gebruik. ik debuteerde in 2000 al in het fries, maar mijn nederlandse poëzie is zeker beïnvloed door reints. door zijn poëzie kijk ik anders naar de dingen, denk ik anders over het kijken. het is een dichter die heel veel oog heeft voor de dingen die buiten beeld gebeuren. en ik denk dat ik daar destijds ontvankelijk voor was'.

'volgens mij kun je poëzie zien als een vorm van vertragen. door een lang gedicht te schrijven over dingen die normaal niet in gedichten voorkomen, zoals winstwaarschuwingen, creëer je rust naast alle herrie. een ruimte om mee te kijken, maar die je gedachten wel altijd prikkelt. dat biedt ook gewoon een soort vertedering, het

biedt hoop. want als je op die manier op dingen gaat letten, leer je meer begrip op te brengen'.

'soms vragen mensen: 'oh, is dit nog wel een gedicht? het lijkt wel proza'. maar poëzie moet je op een andere manier lezen; je moet het laten klinken. dat is wat mij in dit werk aantrekt, al vind ik dat onderscheid zelf niet zo belangrijk. ballade van een winstwaarschuwing lijkt prozaïsch, maar er zitten hele mooie verschuivingen in en een soort herhalingen van structuren. neem deze twee strofes, uit benevelde brieven: brieven slingeren in zwaarbeladen vrachtwagens/ over de wegen. het deint, is bijna een driekwartsmaat, als een subtiel walsje. eigenlijk moet je zijn werk voordragen aan jezelf, al is het in je hoofd'.

'reints poëzie is voor mij een pleidooi om afleiding serieus te nemen. daarom gebruik ik het ook vaak als ik lesgeef. door stil te staan bij wat er allemaal om je heen gebeurt en wat er ontstaat als je over iets nadenkt, kom je heel dicht bij hoe wij als mensen denken of de werkelijkheid ervaren. gedichten die de afleiding weten te vatten, zeggen iets over wie wij zijn. soms komen de gedachten vanuit de taal. en soms komen de gedachten vanuit de gedachten'.

twee aardappelen

ik droeg twee aardappelen bij me
een vrouw kwam naar me toe

ze wilde de twee aardappelen kopen
ze had kinderen

ik heb haar de twee aardappelen niet gegeven
ik heb de twee aardappelen verstopt.

ik had een moeder

tsead bruinja

emma remmelts

anna swirszczynska

vertaling karol lesman

beloofd

hij sloeg haar op het bal
vol in het gezicht.

ze viel
de mensen grepen hem
bij zijn armen,
hij was bijna gestruikeld.

daarna liepen ze
samen gearmd naar huis.
ze glimlachte blij.

het scheermes

ik ben vreemdgegaan
wat een geluk, wat een opluchting.
laten we alle twee blij zijn,
want nu
kan ik weer van je houden als vroeger

laat ons alle twee blij zijn,
dat ik vreemd moest gaan
zoals de drenkeling
moet grijpen naar het scheermes.

ik haat je
omdat ik vreemd ben gegaan
laat ons alle twee blij zijn,
dat ik je haat

swirszczynska

ze was in verwachting, hij had beloofd
met haar te trouwen.

wat is een galblaas

je bent nog in slaap.
warm als een kacheltje.
je longen bewegen.
je ingewanden verteren.
je klieren werken ijverig.
uit de biochemische
processen van de slaap groeit
de vegetatie van een slaperige droom.

behoor jij mij toe?
ik behoer mezelf
niet eens toe.

Ik raak mijn huid aan.
in mij bewegen longen.
verteren ingewanden.
verricht het lichaam zijn werk
dat ik amper ken.
over de werking van de galblaas
weet ik nauwelijks iets.

wat verbindt mij eigenlijk
met mijn lichaam.

ik raak jouw huid en mijn huid aan,
ik ben niet in jou
en ik ben niet in mij.
wat koud.

dakloos kijk ik rillend
naar onze twee lichamen,
warm en rustig.

florian diepenbrock

irene solà

uit: 'ik gaf je ogen
en je keek in de duisternis' 2025
vertaling: adri boon

de duisternis was blauwzwart en beweeglijk, grijs karmijn een purper, zoemend, bespikkeld, blind, dicht, diep en toch vol geflonker. overal wormen, takken, trillingen, nerven, vlekken. de vage vormen waren de bolle muren van een kamer, het plafond, een ledikant, een nachtkastje, een commode, een deur en een raam.

uit het donker kwam geluid. gewoel, gemurmel. gesnurk, het snurken klonk nasaal, gesmoord en rasp. piepen, slikken, stikken. de bron van al dat rumoer was het bed, de bobbel die erin lag te slapen, een oude vrouw. corpulent. bernadeta had haar ogen dicht, de oogleden, als van een salamander, zonder wimpers, de mond opengezakt, de lippen bleekpaars en de lange, vette pieken haar uitgespreid over het kussen. ze was lelijk. of dat dacht althans de andere vrouw, margarida, die naast haar op een rotanstoel met de handen in haar schoot zat te duimendraaien.

in het ledikant slorpte bernadeta met horten en stoten een teug lucht naar binnen, liet halfbakken een hese knor ontsnappen, waarna haar adem stakte.

buiten viel het gekrijs van een kerkuil te horen, daarna was het stil. margarida hield op met duimendraaien.

ze strekte haar nek, keek naar de oude vrouw en even dacht ze dat het gedaan was. dat haar

laatste uur geslagen had. maar uit het donkere ravijn van de mond kwam een zucht, bernadeta ademde in en het gereutel ging weer door. en margarida liet zich weer tegen de rugleuning van haar stoel vallen en hervatte op haar beurt het duimendraaien.

ze was een magere oude vrouw, met een hoofd als het kopje van een mus, strenge ogen, een onverbiddelijke mond, ingevallen wangen, een lange nek en kromme schouders.

en ze bad. arme margarida, ze bad de hele nacht. want de heer gebiedt te bidden en te doen bidden. maar aangezien margarida dat laatste niet kon, daar de tong van de vrouwen in haar familie, tenminste van hen die er een hadden, een lap grond was waaruit niets goeds kon komen, bad zij. in de hoop dat, als ze maar veel bad, god haar vroeg of laat zou horen. en haar zou opmerken te midden van alle zonden en alle zondaressen. ~ hij zou haar in zijn vaderlijke armen sluiten en zeggen dat hij zich over haar zou ontfermen, 'kindlief', want margarida was een goed mens, was een heilige, en werd vergeven. vergeven voor wat zij allemaal had gedaan en voor wat de andere vrouwen hadden gedaan.

ze bad in eerste instantie voor hen die er niet meer waren. voor wie heengegaan en niet weer-gekeerd waren. voor haar man, francesc. voor

haar kinderen, bartomeu, esteve en vos. en voor haar vader, bernadi. voor marti de halfzachte en marti de manke bad ze niet, omdat zij niets met haar te maken hadden. daarna voor de vrouwen van het huis. voor haar moeder joana, ook al was ze een feeks, en voor haar zus blanca, ook al was ze van het rechte pad afgedwaald. voor haar nichtje àngela, en voor haar achterachternicht dolça, ook al zou dolça moeten zijn verteed in de hel en hoorde je haar gillen van onder de stenen omdat ze de dochter was van je-weet-wel.

solà

zelfs voor elisabet bad ze, die niet eens familie was, maar elk onzevader dat ze voor elisabet bad telde voor drie. en ook voor bernadeta bad ze. maar vooral waakte ze over de oude vrouw die sliep als een uit de boom gevallen rotte vrucht.

want als bernadeta zou sterven wilde margarida erbij zijn. wilde ze het zien. wilde ze zien hoe de goddelijke genade en het zielenheil haar ontzegd werden omdat ze zich zo vaak had verstrengeld met de duivel.

matthias de koning
wislawas zymborska
uit: einde en begin.
gedichten 1957-2002,
vertaling: gerard rasch

stilleven met ballonnetje

niet mijn herinneringen
wens ik in mijn stervensuur,
ik wens de terugkeer
van zoekgeraakte dingen.
laat die paraplu's maar komen,
die koffer, handschoenen en jas,
zodat ik zeggen kan:
waar had ik ze voor nodig.
die spelden, één kam, twee,
een kunstroos, touwtje, mes,
zodat ik zeggen kan:
ik zal niet om jullie rouwen.
waar je nu ook bent, sleutel,
probeer terug te zijn op tijd,
zodat ik zeggen kan:
roest, m'n beste, roest.
er zal een wolk van briefjes,
pasjes, formulieren vallen,
zodat ik zeggen kan:
het zonnetje gaat onder.
horloge, kom uit de rivier,
laat me je in de hand nemen,
zodat ik zeggen kan:

je veinst de tijd alleen.
ook dat ballonnetje komt weer,
dat de wind wegrukte,
zodat ik zeggen kan:
er zijn geen kinderen hier.
vlieg door het open raam,
vlieg de wijde wereld in,
laat iemand roepen: ach!
zodat ik huilen kan.

szymborska

carel alphenaar

vasili grossman

uit 'leven & lot' 1959/1961

vertaling: froukje slofstra

-hier stond ze dan, een oude vrouw, die leefde en wachtte op het goede en bleef geloven, die bang was voor het kwaad en vol zorg om de levenden, die geen onderscheid maakte tussen de levenden en de doden;
-hier stond ze en keek naar de ruïne van haar huis en bewonderde de lentehemel zonder zelfs maar te weten dat ze hem bewonderde,

-hier stond ze en vroeg zich af waarom de toekomst van de mensen van wie ze hield zo vaag was en waarom ze zoveel vergissingen gemaakt hadden in hun leven;

-en ze merkte niet dat in die onduidelijkheid, in die nevel, dat verdriet en die verwarring ook een antwoord lag, en duidelijkheid, en hoop, en dat ze wist en met haar hele ziel begreep wat de zin was van het leven dat haar en haar dierbaren ten deel gevallen was;

-ze merkte niet dat hoewel noch zichzelf noch een van hen kon zeggen wat hun te wachten stond, en hoewel ze wisten dat een mens in verschrikkelijke tijden niet langer de schepper is van zijn eigen geluk en dat het aan het wereldnoodlot is om een mens te begenadigen of te straffen, tot roem te verheffen of in ellende te storten en tot kampstof te maken, het wereldnoodlot, de geschiedenis, de toorn van de staat, de roem of de schande van de strijd toch niet bij machte waren degenen te veranderen die zich mensen noemden: wat hun ook wachtte – roem voor hun werk of eenzaamheid, wanhoop en armoede, het kamp en de doodstraf – zij zouden leven als mensen en sterven als mensen, zoals degenen die waren omgekomen erin geslaagd waren te sterven als mensen:

-en daarin lag de eeuwige, bittere overwinning van de mens op al het grootse en onmenselijke dat er op de wereld was en zal zijn, dat komt en gaat.

grossman

miranda prein

zadie smith

uit: 'de ambassade van cambodja'

vertaling: peter abelsen

0-16

nog twintig baantjes. fatou dacht terug aan de laatste keer dat ze had gehuild. in rome was dat geweest, maar niet om de verongelukte jongen op de fiets. ze maakte in die tijd toiletten schoon in een katholieke meisjesschool. ze had jesus toen nog niet leren kennen dus het zei haar niets dat ze in een katholieke school werkte - voor haar telde alleen het feit dat ze er de toiletten moest schoonmaken. om twaalf uur 's middags had ze een kwartier pauze en dan ging ze altijd naar het ommuurde parkje aan de overkant van de straat om een sigaret te roken. op een dag zat ze op een bankje bij de fontein toen haar aandacht werd getrokken door een aantal spullen in de bosjes.

een blik groene verf. een goudkleurige spuitbus. een kostuum van het amerikaanse vrijheidsbeeld. een identiteitskaart met de naam rajib devanga. één schoen. een lege portemonnee. een plastic container waar aan de bovenkant een gleuf in was gesneden voor munten en eurobiljetten - ook leeg. er zat een vlek op, gedroogd bloed zo te zien. tot dat moment was ze altijd jaloers geweest op de bengalische jongens op de via nazionale. ze was er zeker van dat ook zij zichzelf groen of in een andere kleur zou kunnen verven en dan een uur doodstil kon blijven staan. maar toen ze de bengalische jongens daar wat over wilde vragen, hadden die niets tegen haar willen zeggen. het was een besloten beroep, kennelijk. alleen voor bruine mannen. haar plaats was in de toiletten. ze vond dat die jongens het een stuk makkelijker hadden dan zij. maar toen ontdekte ze dus die treurige verzameling spullen in de bosjes en moest ze huilen, al wist ze niet zeker om wie, om zichzelf of om die rajib.

ze draaide op haar rug voor de laatste twee baantjes, hield haar vermoeide armen stil en maakte kikkerachtige zwembewegingen met haar benen. het water van het zwembad riep de herinnering op aan ander water. 'als je gedoopt wordt in onze kerk, wordt alle zonde van je afgewassen en kun je een nieuw begin maken.' dat was de belofte die andrew haar gedaan had. ze had andrew nooit iets over haar zondigheid verteld, maar ze wist dat hij wist dat ze geen maagd meer was. op

de dag toen ze dan eindelijk katholiek was geworden, 6 februari zou, had andrew haar na afloop meegenomen naar het tunesische café (haar haar was nog nat) en had hij haar gevraagd hoe het voelde. vreugdevol voelde het!

'ik voel me een nieuw mens!' had ze gezegd. maar geluk van een dergelijke omvang is moeilijk vast te houden. toen ze de dag daarop julies vuile ondergoed van de vloer raapte, waar het ruim naast de rieten mand was neergegooid, moest ze zich dwingen om haar nieuwe relatie met jesus voor ogen te houden, en hoe die alles had veranderd. maar had die eigenlijk wel alles veranderd?

de daaropvolgende zondag had ze iets van haar twijfel, heel voorzichtig, tegen andrew geuit. 'maar dacht je dan dat je je nooit meer verdrietig zou voelen? nooit meer boos of moe of gewoon chagrijnig? kom op, fatou! wel realistisch blijven, man!' was het soms verkeerd je gelukkig te voelen?

0-17

fatou was zo in haar waterige bespiegelingen opgegaan dat ze wat later terugkeerde dan normaal en nog maar net haar jas uit had toen mrs derawal thuiskwam.

'hoe is het met asma?' vroeg fatou. ze had het kind 's nachts een angstkreet horen slaken, waarna het had gehuild.

'nou zeg, het was maar een knikker, hoor,' zei mrs derawal, en nu wist fatou zeker dat ze het zich niet had verbeeld: sinds zondagavond had geen van beide ouders haar meer willen aankijken. 'wat een ophef maakt iedereen erover. ik heb een boodschappenlijstje voor je gemaakt. het ligt op de keukentafel.'

roubtzoff. tunis

0-18

fatou sloeg andrew gade terwijl hij zich tussen de tafels in het tunesische café door manoeuvreerde, met een dienblad met daarop twee mocha's en wat croissants. hij stootte eerst met zijn achterste tegen de elleboog van een man en sleepte vervolgens met de ceintuur van zijn lange en nogal bespottelijke leren jas door de lunch van een ander, links en rechts excuses mompend. een elegante man kon je hem niet noemen. maar zachtaardig was hij wel, en innemend ook. ze kwam overeind om een croissant terug te duwen die over de rand van het blad dreigde te vallen, waarna ze tegelijk gingen zitten, en naar elkaar glimlachten.

017

'een tijdje terug vroeg je me naar cambodja,' zei andrew. 'nou, ik ben daar eens ingedoken en dat is een interessant geval.' hij tikte tegen de rand van zijn brilmontuur. 'heb je weleens een bril op gehad?

dat zou daar dodelijk zijn geweest. een bril was een teken dat je te veel nadacht. ze hielden er bij zonder primitieve ideeën op na. ze waren de vijanden van logica en vooruitgang. ze wilden dat iedereen weer naar het platteland ging om er als een simpel mens te leven.'

'maar soms klopt het ook wel dat het leven op het platteland simpeler is.'

'in sommige opzichten misschien wel, zou kunnen. ik heb zelf nooit op het platteland gewoond dus dat weet ik eigenlijk niet.'

dat weet ik eigenlijk niet. het was een weldaad om hem dat nu eens te horen zeggen! een goed teken! ze schonk hem een ondeugende glimlach. 'op het platteland zijn de mensen niet zo zondig,' zei ze, maar hij leek niet door te hebben dat ze met hem flirtte en zette zoals gebruikelijk een boom op.

'dat zal best. maar je kunt mensen niet dwingen om op het platteland te leven. dat noem ik machts mannen beleid. die term heb ik bedacht voor mijn doctoraalscriptie. in nigeria hebben we al voorbeelden te over gehad van machtige mannen beleid. het wordt je van bovenaf opgelegd en verplettert je. er is altijd wel iemand die graag de machtige man wil zijn en alles voor zichzelf wil

opeisen, en alle andere mensen wil vertellen wat ze moeten denken en doen. en als machtige mannen doorkrijgen dat jij doorhebt dat zij eigenlijk heel zwak zijn, hebben ze geen andere keus dan je te vernietigen. dat is het tragische ervan.'

fatou zuchtte. 'ik heb nog nooit een man ontmoet die niet iedereen wilde vertellen wat ze moesten denken en doen,' zei ze.

andrew lachte. 'reken je mij daar ook toe, fatou? wat hoor ik nu van je, ben je nu ook al feministe?'

fatou nipte van haar koffie en keek andrew doordringend aan. er scholen goede en slechte vormen van zwakheid in mannen en ze was tot de slotsom

gekomen dat het van belang was uit te vinden met wat voor soort man je te maken had.

'andrew,' zei ze, en ze zette haar kopje neer en legde haar handen op de zijne, 'wil je niet eens met me mee naar het zwembad?'

0-19

omdat fatou geloofde dat de derawals hun burenhadden gevraagd haar te bespioneren in hun afwezigheid, wilde ze niet dat andrew haar die maandag thuis kwam ophalen. in plaats daarvan ging ze, zoals altijd, kort voor tien uur van huis, met een paar tassen van sainsbury's om bespieders te misleiden, en begon de wandeling naar het wellnesscentrum. ze zag hem al van verre staan - de straat was kaarsrecht en hij was te

vroeg. ze kon van een afstand zien dat hij het koud had in de druilregen. ze kreeg met hem te doen, maar voelde zich ook wel een beetje trots: het vooruitzicht haar in badkleding te zien had deze zwaargebouwde man, nachtwaker van beroep, op een doordeweekse dag op een ongebruikelijke tijd uit zijn bed doen komen. geen gering offer. ze zag hem zwaaien vanaf de plek waar ze hadden afgesproken, voor de ambassade van cambodja. na een poosje hield hij op met zwaaien omdat ze nog zo ver weg was, maar even later begon hij toch weer te zwaaien terug, en toen ze hem ten slotte bereikte begon hij toch weer te zwaaien toen ze hem tenslotte bereikte verrasten ze elkaar door hand in hand verder te lopen

'ik ben een uitmuntend badmintonspeler' zei andrew. 'ik zou je om genade laten smeken! de volgende keer zouden we ergens badminton moeten gaan spelen in plaats van te zwemmen.' de volgende keer moeten we naar parijs gaan. de volgende keer moeten we naar de maan vliegen. hij was een dromer. maar er zijn ergere dingen, dacht fatou, dan een dromer te zijn.

0-20

'dus jij bent een gast en dit is jouw gast?' zei het meisje achter de balie.

'ik ben een gast en hij is een andere gast,' antwoordde fatou.

'ja. maar dit is eigenlijk niet de bedoeling.

'alstublieft,' zei fatou, 'we komen van ver weg.'

'tja, heel vervelend,' zei het meisje. 'maar ik mag jullie eerlijk gezegd niet toelaten.'

'alstublieft,' zei fatou nogmaals. ze kon geen ander argument meer bedenken.

het meisje pakte een pen en maakte een aantekening op fatous gastenpas.

'voor deze ene keer dan. maar zeg het tegen niemand, hoor! één keertje maar! en ik zal twee aparte bezoeken moeten afkruisen.'

voor één enkel keertje dus maar liepen fatou en andrew naar de ruimten met de kleedhokjes en gingen uiteen bij de deuren van de dames en de heren. fatou kleeedde zich zo snel om als ze kon, maar hij lag toch al op een ligbed toen ze de kleedruimte verliet, met zijn ogen op de deur daarvan, in afwachting van haar verschijning.

'man, wat een luxe hier!' zei hij, terwijl hij zijn armen achter zijn hoofd vouwde.

'kom je mee het water in?' vroeg fatou, terwijl ze zo terloops mogelijk haar handen voor haar onderbroek kruiste.

'ik wacht nog even, man. eerst alles tot me laten doordringen, een beetje kijken. ga jij maar vast, ik kom zo.'

fatou liep de treden van het bad af, liet zich voorover glijden en begon te zwemmen. niet al te sierlijk, wist ze, en ze deed ook niet haar best om snel te gaan, maar wel met regelmatige en wilskrachtige slagen. af en toe draaide ze haar hoofd om te zien of andrew al eens van die ligstoel was

opgestaan, maar dan lag hij telkens nog steeds in zichzelf te glimlachen. na twintig baantjes zwom ze naar hem toe, ging staan en zette haar ellebogen op de tegelrand.

'kom je er niet in? het is heerlijk warm water, hoor, net een bad.'

'tuurlijk, tuurlijk,' zei hij. 'ik kom ook.'

toen hij zich oprichtte kwam er een diepe plooi in zijn buik en fatou vroeg zich af of hij al die tijd was blijven liggen om zijn wiebelige dikheid te verhullen. ze waadde met hem mee naar de treden en stak hem bij het afdalen een hand toe, maar die duwde hij weg. bij de treden was het bad op z'n ondiepst en hij ging water over zijn schouders staan gooien, als een prins die verkoe-ling zocht, om er vervolgens in neer te hurken.

'nou, lekker water, hoor! wat een luxe, man! ga jij maar weer zwemmen, dan kom ik achter je aan.'

fatou zette zich af en begon weer te crawlen, en nu zo energiek dat ze iemand in de baan naast haar over het geplons hoorde mopperen. bij het verre eind aangekomen keek ze om naar andrew. zijn zwemstijl, voor zover hij die had, kwam erop neer dat hij onder water zakte, daar even als een nijlpaard bleef zweven, zich weer naar boven maaide en daar net lang genoeg bleef uitdrijven om naar lucht te kunnen happen en weer kopje-onder te gaan. het was een uitputtende manier om een baantje te trekken en toen hij bij haar aankwam, zichtbaar opgelucht dat hij weer een staande houding kon aannemen, hijgde hij als

een gek. zijn ogen (hij droeg geen zwembril) waren akelig rood.

'rustig maar,' zei fatou terwijl ze zijn hand pakte. 'als je het goed vindt, laat ik je graag zien hoe het moet.' maar hij schudde haar hand af en wreef in zijn ogen.

'er zit veel te veel chloor in dit rotwater.'

'wil je liever gaan?'

andrew keek haar doordringend aan, terwijl er tranen over zijn wangen biggelden, wat hem het voorkomen gaf van een klein jongetje dat zijn verdriet probeerde te verbergen. maar nu pakte hij op zijn beurt haar hand en bleef die onder water vasthouden.

'nee, ik blijf hier gewoon even uitpuffen.'

'oké,' zei fatou.

'ga jij maar zwemmen. je kunt het goed! ga maar lekker.'

'oké,' zei fatou, en ze zette zich weer af, maar ze merkte dat haar concentratie en beheersing bij ieder baantje verder afnamen. ze was het niet gewend dat er iemand keek als ze zwom. op de helft van het tiende baantje ging ze staan en waadde naar hem toe.

'wil je in het bubbelbad?' vroeg ze, en ze wees het hem aan.

in het bubbelbad zat een vrouw in een doorweekt trainingspak en met een hoofddoek om. de man naast haar, misschien haar echtgenoot, zag fatou wijzen en zei iets tegen de vrouw. hij had zo veel haar op zijn borst en schouders dat hij bijna net

zo bedekt was als zij. ze stonden tegelijk op en vertrokken. de man droeg een piepkleine speedo, het soort zwembroek waarvan fatou had gevreesd dat andrew die zou dragen, wat gelukkig niet het geval was. die van andrew was prima, knielang, rood van kleur, wat mooi bij zijn huid paste.

'nee, hoor,' zei andrew. 'ik vind het wel lekker om hier met jou te staan, weet je, gewoon een beetje kijken en zo.'

kandinsky. tunis

0-2 i

diezelfde middag werd fatou ontslagen. niet om dat met die toegangspassen - de derawals zouden er nooit achter komen dat fatou uitgebreid gebruik had gemaakt van hun lidmaatschappen. fatou vond het overigens moeilijk te begrijpen waarom ze dan eigenlijk wél werd ontslagen, vooral omdat mrs derawal niet in staat leek er een duidelijke reden voor aan te geven.

'kijk, we hebben gewoon geen behoefte aan een kindermisje,' zei ze in de deuropening van fatous kamertje (het was zo klein dat er alleen twee mensen in konden vertoeven als een van hen op het bed zou gaan liggen). 'de kinderen zijn groot genoeg. we hebben een huishoudster nodig, eentje die goed schoonmaakt en zo. en jij lijkt de laatste tijd meer om de kinderen te geven dan om het huishouden,' voegde mrs derawal eraan toe. dit maakte fatou niet veel wijzer omdat ze nooit iets om de kinderen had gegeven. eerder het tegendeel. 'en daar hebben we hier dus niets aan.'

fatou zweeg. ze werd in beslag genomen door de gedachte dat ze geen koffer bezat en haar eigendommen zou moeten meenemen in plastic tassen.

'maar goed, het is dus de bedoeling dat je zo snel mogelijk ander onderdak vindt,' zei mrs derawal. 'de neef van mijn man komt vrijdag hier in deze kamer logeren. deze vrijdag.'

fatou liet dit even tot zich doordringen, en toen zei ze:

'zou ik dan één telefoontje mogen plegen?'

mrs derawal had al haar aandacht bij een verfladder op de deurpost. maar ze knikte.

'en ik zou graag mijn paspoort terug willen.'

'pardon?'

'mijn paspoort, alstublieft.'

en nu keek mrs derawal haar weer aan, recht in haar ogen, maar met een gezicht dat verwrongen

was alsof fatou haar een mep had gegeven. je kon duidelijk zien dat de duivel in die arme mrs derawal was gevaren. hij deed haar van binnen-uit gloeien van woede.

'grote genade, kind, alsof ik je paspoort zou hebben! wat zou ik met jouw paspoort moeten? het zal wel ergens in een keukenla liggen of zo. ben ik nu bij jou in dienst soms, moet ik nu naar jouw spullen gaan lopen zoeken?'

ze liep weg zonder fatou nog een woord te gunnen. fatou begon haar spullen in de misleidende sainsbury's-tassen te stoppen, waarmee ze anders altijd naar het zwembad ging. terwijl ze daarmee bezig was, schoof iemand haar paspoort onder de deur door. een uur later liep ze met haar tassen de trap af en meteen door naar de telefoon in de hal.

faizul liep voorbij en hief zijn hand voor een high five, maar ze negeerde hem en toetste andrews nummer in. aan de stem van haar vriend was te horen dat ze hem wakker had gemaakt, maar hij was niet in het minst geïrriteerd. hij luisterde naar alles wat ze te zeggen had en leek uit zichzelf te begrijpen, zonder dat ze daar een toespeeling op behoefde te maken, dat ze nu niet vrijuit kon spreken.

toen ze haar verhaal had gedaan, stelde hij een paar korte zakelijke vragen en legde daarna geduldig en duidelijk uit wat er moest gebeuren. 'het komt allemaal goed. bij mij in het kantoorgebouw zijn ze op zoek naar schoonmaakpersoneel,

ik zal navraag voor je doen. en in de tussentijd kom je hier. we kunnen om beurten slapen, jij 's nachts, ik overdag. en ik zal je respecteren, fatou, daar kun je op vertrouwen.

smith

maar ze had haar ovchipkaart niet bij zich! die hing aan de koelkast in de keuken, onder een magneetje in de vorm van florida, en ze stierf liever dan dat ze nog één stap in de keuken zette. geen probleem:

hij trof haar wel om zes uur in het station van de bovengrondse naar brondesbury.

fatou keek op de staande klok naast haar in de hal: tot die tijd had ze nog vier uur om door te komen.

'zes uur,' herhaalde ze. ze hing op, haalde de rest van alle pasjes uit het laatje van de imitatie-louis seize-wandtafel en verliet het huis.

'je hebt een hoop te sjouwen,' zei het meisje achter de balie van het wellnesscentrum met een knikje naar fatous verzameling plastic tassen. fatou hield haar een gastenpas voor en glimlachte niet terug.

'tot de volgende keer,' zei het meisje toen fatou anderhalf uur later naar de ingang schreed, met al haar tassen, en nog steeds niet van plan om zich dankbaar te tonen voor de eerdere toeschietelijkheid van het meisje. dankbaarheid was gewoon een andere gedaante van dienstbaarheid. het was beter om zelf je dingen te regelen.

toen ze de kille buitenlucht in stapte, voelde fatou een golf van verlichting door zich heen gaan, een gevoel alsof ze schoongespoeld werd van binnen, een gevoel waaraan noch het weer noch haar nieuwe omstandigheden afbreuk konden doen. maar dat nam niet weg dat ze een vermoeid lichaam had, en nat haar - ze zou waarschijnlijk kou vatten door nog zo lang op straat te zijn. het was pas halfvijf. ze zette haar tassen op het trottoir neer en ging ernaast zitten, vlak bij de bushalte voor de ambassade van cambodja. bussen kwamen en gingen, chauffeurs minderden vaart als ze haar zagen zitten en trokken weer met een ruk op als ze doorkregen dat ze niet van plan was op te staan en in te stappen. velen van ons liepen die middag langs haar heen, of zagen haar

vanuit onze plaats in een bus, of door de voorruit van onze auto, of vanaf ons balkonnetje. en natuurlijk vroegen we ons af wat dat meisje daar deed, zittend op de vochtige stoep, midden op de dag. we maakten ons zorgen om haar. wij hier in willesden zijn over het algemeen geneigd van het ergste uit te gaan. we volgden hoe zij de shuttle zat te volgen. pof, pets, pof, pets - alsof de ene speler slechts op een gewelddadig einde uit was, en de andere slechts zijn hoop wilde vestigen op voortzetting van het spel.

margijn bosch

sitor situmorang (1924-2014)

uit: 'bloem op een rots'

vertaling: kees snoek

raadsel van de olifanten

in de amsterdamse mist.

vanmiddag zat ik wat te praten in een café. de stad was al van 's ochtends af in dichte mist gehuld.

helena, die binnenkort naar maleisië gaat -voor de eerste keer - vertelt wat ze meemaakte op weg naar het centrum:

'zonet, in de mist, zag ik een kudde olifanten voortgedreven door de mist,

wie weet waar naartoe -
net een sprookje.'
'een mooi thema voor een haiku', zeg ik.
we staan voor een raadsel: een kudde olifanten
in de mist van europa!

in de trein
op weg naar mijn woning aan de rand van de
stad
- buiten wordt het mist steeds dikker -
denk ik na over het lot van mist en olifanten:
waarheen is de mist toch op weg, waarheen de
olifanten,
op een avond als deze?

ik wou de olifanten vragen:
waar komen jullie vandaan,
in welk bos zijn jullie geboren?

de mist wordt almaar dikker.
de olifanten komen, de olifanten gaan
en worden opgeslokt door het oerwoud
naamloos...

lied van de witte brug

houten brug
wit van kleur
verbindt eiland met eiland
in het hart van de oude stad amsterdam

ophaalbrug, wit van kleur,
waar ik in de namiddag overheen loop
kijkend naar de plezierboten die langsvaren
en naar mijn dagen die voorbijgaan,

door het seizoen een doorgang zoeken,
nimmer tevreden,
geketend, verleid door de roep van de meeuwen
die hun nest hebben
op de daken van pakhuizen aan de haven

hé, hart, innig vergroeid
met de onrust
(en bevangen door te groot verlangen)
luister naar het kleine kind
dat in het plantsoen speelt en je toeroept:

goedemiddag, meneer! kunt u
mij misschien helpen
mijn bootje terug te brengen,
het is door de stroom
helemaal aan de overkant gekomen.

ik ren er meteen achteraan
om zijn bootje te pakken,
en geef het hem terug.
het kind: dank u! dank u wel!
eh... wilt u nou met mij spelen,
dan loopt mijn schip niet meer weg.

ik ga bootje spelen

met het kind, de hele middag lang
tot de avond valt
tot het moment dat hij naar huis moet

en ik mijn zwerftocht vervolg
speurend naar meeuwen in de vlucht
boven de oude haven

een gevoel van geluk nabij
alsof de zwerver die middag
een bestemming kreeg,
nu veilig geborgen
in het ruim van alle speelgoedbootjes
van alle jongetjes
in alle havens.

tobameer

ik heb heimwee
naar de vreugde van het kind,
dat de komst van zijn vader verwacht,
die uit de bergen een fluit meeneemt,
een stuk riet afkomstig uit het moeras.
naar de prauwen
die plotseling opduiken in de avond,
vanachter de kaap
in de baai van het meer,
die moeders met zich meebrengen
van de markt,
met als geschenk rijstekoekjes met bruine suiker.

ik heb heimwee
naar de maannachten,
wanneer oud en jong
baadt in de schijn van de volle maan,
zich spiegelen in het blauwe meeroppervlak -
voordat het water zich roert
in het droge seizoen.

ik heb heimwee
naar de klank van de herdersfluit,
die echoot in de heuvels
en de vallei vervult van geluid,
naar spelletjes
in de grotten vol gonzende bijen,
wanneer de oogstvuren de dieren op afstand
houden in de rijstvelden.

ik heb heimwee.
ik heb heimwee naar de groene oevers,
waar de goudvissen babbelen,
helder spartelend tussen het wier,
als een droomtuin van smaragd.

ik heb heimwee naar de grote zwarte rotsen,
braaksel van lava uit de buik van de aarde,
naar het duizend jaar oude panorama,
de schaapherder,
mijmerend bovenop een rots.

ik heb heimwee naar de geuren
van het oogstseizoen,

het lachen van de boeren van weleer
als ze stro branden,
heimwee naar de visser
die thuiskeert van het meer,
in de avond, met sleepnet en vissen over de
schouder.

ik heb heimwee
naar de stem van mijn zuster,
mij roepend naar huis te komen om te eten,

heimwee naar de rusteloze bamboe
op de wallen van de kampong,
met bladeren die wuiven door de bergwinden.

ik heb heimwee naar mijn zusjes,
die heimwee hebben naar mij,

ik heb heimwee
naar het geluid van de hamer
van de scheepstimmerman,

ik heb heimwee
naar het geloei van de koeien,
naar de geur van de karbouw,

ik heb heimwee,
heimwee naar de stem van moeder,
die begraven ligt
aan de oever van het meer.

ik heb heimwee
naar de aldoor luidende kerkklok,
heimwee naar zijn echo
die rondkruipt in de lucht,
de nacht verwelkomend,
nu eens de dood aankondigend,
dan weer een bruiloft vierend –
en de geboorte,
in de kerstnacht,

het verhaal van de drie wijzen uit het oosten,
gekomen om de zoon des mensen te eren,
ginds, aan de kust van het tobameer,
waar ik ben geboren.

situmorang

in-communicado (gijzelaar)

de cel pikzwart.

het slot knarst

door een deurspleet steekt

elektrisch licht in het oog.

(in de dichtstbijzijnde moskee
is het avondgebed net voorbij).

de verklikker tuurt,
strijkt dan een lucifer af,
onderzoekt
of zijn gevangene er is

(buiten woedt de burgeroorlog)

hij steekt een kaars aan
dan vraagt hij opeens:
'jij bent het toch, hè,
sitorsitumorang?'

ik kijk naar de kaars
gewen mijn ogen aan het licht
en de naam galmt na

als de naam van die ene
in het paradijs

toen god hem zocht
en riep: adam! adam!

buiten: de burgeroorlog
de geschiedenis
is een optelsom
van slachtoffers en dromen.

tussen de wacht en mij
slechts kaarslicht
en de kloof die gaapt
tussen god en de eerste mens.

vriend

gedeelde stilte
wordt een eenzellig gesprek
tussen vier ogen

erik bindervoet

werk in aanbouw van okeya n.a.v. de gedichten
van sitor situmorang en chairil anwar en revolusi
van david van reybroeck t.b.v. farewell future, de
nieuwe voorstelling van dansgroep leine/roebana

naar aanleiding

van het raadsel van de kudde olifanten
in de amsterdamse mist

het is een raadsel,
een kudde olifanten

in de amsterdamse mist.
mist, beest, wie is de dikste?
goed thema voor een haiku!

si anak hilang

joyoboyo kwam,
de verlosser uit de oost.
joyoboyo kwam,
een kris tussen zijn tanden,
rode stip op het voorhoofd.

joyoboyo kwam,
zag eruit als 'n winkelier.
joyoboyo kwam,
ontvreemdde wonderolie,
ons strandje, mijn kunstgebit.

joyoboyo kwam,
zag, overwon en verloor.
joyoboyo ging
er met de buit naar de west
vandoor, als verloren zoon.

multatuli, merdeka!

als vergetelheid
rijmt op nu of eeuwigheid,
zal geschiedenis
rijmen op gerechtigheid,
op moesson, bliksem, lava!

neergezeefd

nu is dit bekend:
moen soendaroe danst in vught.
rimpeling van lucht:
moen soendaroe danst in vught.
moen soendaroe danst in vught!

goena goena

een wild beest op straat.
een geest als de klok 12 slaat
dansend op mijn graf.
moen soendaroe danst in vught.
moen soendaroe danst in vught!

dansgroep insulinde

krontjong of james last
sarabande of polka
fado of de blues –
de dansgroep insulinde
danst op alles wat beweegt.

segal menyala-nyala!

alles staat in brand!
het antwoord is een brandwoord!
alles staat in brand...
het brandwoord heeft ons antwoord!
en antwoord zijn wij ontbrand!

de geschiedende wijs (nederlands-maleis)

tuinman, veeg de tuin!
djongos, ga naar de winkel!
meneer wil eten!
draai die bloempot even om!
voorzichtig met het zilver!

merantau (toegift)

situmorang kwam
van elders, uit den vreemde
in het andere
vreemde, waar hij de vreemde
zag in zichzelf, ver van huis.

colofon:

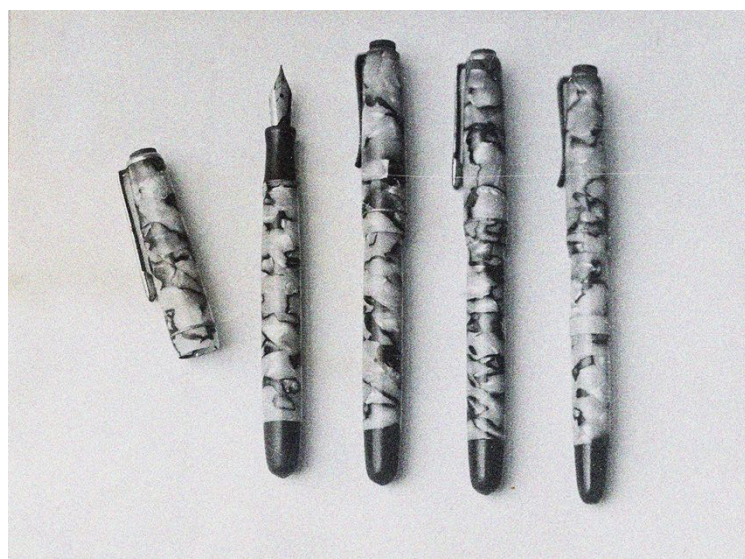
open kunstenaarsvereniging
'de (eerste) republiek' (sinds 1992)
& 'de balie' (sinds 1982)

-deze keer met: florian diepenbrock, matthias de
koning, miranda prein, vincent vandenbergh, an-
nette kouwenhoven, margijn bosch, emma rem-
melts, erik bindervoet, carel alphenaar, jan joris
lamers

<https://www.discordia.nl/> <https://debalie.nl/>
<https://www.stan.be/> <https://barreland.nl/>
<https://deroovers.be/> <https://theatertroep.nl/>
<https://www.dehoe.be/nl/>

vuillard

correspondentie: riserv@gmail.com

toegift:

joosje lakmaker

uit: 'voorbij de blauwbrug' 2008

mijn zwijgende vader

op 2 juni 1991, ik was 41, pleegde mijn vader zelfmoord. hij liet niks na, geen briefje, geen verklaring. het ging al een tijd niet goed met hem. na zijn pensioen en na een klein hartinfarct was hij steeds depressiever geworden. de eerste oorlog in irak, begin '91, stortte hem in een acute crisis. in de kranten, op de tv en radio, overal was het oorlog.

'voor mij is het weer 1940,'

had een joodse kennis tegen hem gezegd.

'en voor jou?'

vroeg ik mijn vader.

hij glimlachte vaag en zweeg.

het ging bij ons thuis nooit over de oorlog. dat wil zeggen nooit over de familie van mijn vader en de oorlog. we wisten dat zijn ouders en broer niet waren teruggekomen, zoals de uitdrukking was. we kenden wel het verhaal over mijn stoere tante ans. ze was hoogzwanger en met haar dikke buik had ze ingebroken in het huis van mijn grootouders – haar schoonouders – nadat zij en hun oudste zoon – haar man, bert lakmaker –

waren opgepakt. ze had onder meer alle dikke delen van de socialisten van quack meegenomen.

toen ik een jaar of tien was en dit verhaal voor het eerst hoorde, wist ik niet wie quack was, maar het waren kennelijk dierbare boeken. uit de summiere opmerkingen van mijn vader begrepen we dat de vermoorde families van zijn vaders- en moederskant nog veel groter waren, maar meer ook niet.

we vroegen er niet naar, het was zo.

over de tweede wereldoorlog las mijn vader vooral boeken over de militaire geschiedenis van de geallieerden, de vijf dikke delen van churchills memoires, alexander werths russia at war, 1941-1945. geen boeken over de jodenvervolging. ik las helemaal niks over die tijd, dat vond ik eng. mijn vader sprak vrijwel niet over zijn ouders.

over zijn vermoorde broer geen woord, evenmin over het zusje dat voor de oorlog gestorven was. af en toe liet hij een glimp zien van de sfeer bij hem thuis. hij had niks op met kerstmis bijvoorbeeld. vaak kwam hij met het beeld van het meisje met de zwavelstokjes en kinderen die hun neusje tegen het raam drukten om te zien hoe warm en gezellig het was bij de rijkelui. hij kon met een rollende r de eerste regels declameren van het gedicht van sdap-voorzitter jan oudegeest:

'eens komt de schone klare dag dat het volk zijn boeien breekt',

en hij zong voor mij wel eens liedjes van speenhoff:

'voor wie zijn vader heeft vermoord en wie zijn moeder heeft vergeven, die is nog veels te goed voor het soldatenleven.'

ze hadden bij hem thuis geen geld, maar wel de wereldliteratuur in de boekenkast, vertelde hij. en zonder dat hij dat expliciet zei, begreep ik wel dat die wereldliteratuur hun minstens zoveel gevoel van eigenwaarde gaf. ik wist ook dat mijn grootouders linkse mensen waren. toen ik als zeventienjarige scholier lid werd van de socialistische jeugd (sj), vond mijn vader dat op zijn ironische manier wel leuk, al zei hij het niet hardop. hij herkende de leuzen en de linkse romantiek, bijna ontroerd en altijd licht spottend.

in 1967 reageerden de meeste ouders niet zo. veel kinderen hadden vanaf dat moment altijd geweldige ruzies of werden het huis uit gegooid. elke zaterdag demonstreerden we tegen de oorlog in vietnam en voor veel ouders was het een vreselijke schok dat er ineens tegen amerika – de bevrijder! – werd betoogd en gescholden. mijn politieke betrokkenheid veranderde de verhouding met mijn vader. het werd het begin van een

vertrouwelijk contact; voor 't eerst praatten we met elkaar. over kranten, over geschiedenis, en over de spaanse burgeroorlog in de jaren vlak voor de oorlog, die onder de leden van de sj nog erg leefde. in de jukebox van de club zaten tussen nina simone en een pikketanussie, een pikketanussie gaat er altijd in, meerdere strijdlie-deren uit de spaanse burgeroorlog, en die werden geregeld gedraaid.

mijn vader was een beschouwer, een intense krantenlezer. dat hij de historie van de socialistische beweging goed kende was duidelijk, net als zijn mening over de hopeloosheid van zo'n onderneming. af en toe klonk iets door van de felle standpunten waarmee hij opgevoed moest zijn: over sociaal-democraten, altijd bereid hun principes te offeren voor een beetje macht, of over de leugenachtige cpn: 'lees maar darkness at noon' van arthur koestler over de stalinistische monsterprocessen, en dat boek is al van vóór de oorlog.' maar over zijn jeugd of zijn linkse vader liet hij zich niet uit.

ik kende een paar verhalen over zijn onderduiktijd, allemaal over één periode. ruim anderhalf jaar zat hij met twee andere joodse jongens en een ouder echtpaar verstopt in de pastorie bij een doopsgezinde dominee in giethoorn. dan ging het over ná de bevrijding:

'zeilen en een geintje
met een meisje in een boot'.

ik vroeg natuurlijk wel eens iets. hoe het was in
de jaren dertig, toen de nazi's en de oorlog al-
maar dichterbij kwamen. en hij vertelde een keer
dat hij na de arrestatie van zijn ouders dacht:

'wat zullen ze het koud hebben,
ze hebben niks bij zich'.

over het jodendom, zijn joodse identiteit, hebben
we het nooit gehad. 'socialisten' noemde mijn va-
der zijn ouders, het woord jood kwam niet voor.
ik vond het begrip 'joodse identiteit' jarenlang
bespottelijk. echte joodse mensen waren voor mij
nette mensen uit buitenveldert.

omdat mijn moeder niet joods is, waren wij niks.
om ons gezin heen waren veel vrienden die
joods-niet-joods getrouwd waren; ik had een
joodse schoolvriendin, er zaten meer joodse kin-
deren in de klas, maar het was geen onderwerp
van gesprek. ik herinner me alleen van iemand
de akelige woorden:

'jij bent onder een christenhart gedragen.'

wel vertelde vader eens hoe vlak na de oorlog ie-
mand hem op de fiets nariet: 'zo, moos, ben je er
nog?' en hij vertelde over de huldiging van de

verzetsvrouw die hem in giethoorn had onderge-
bracht. in de toespraak werd eraan herinnerd dat
ze ook nog joodse onderduikers in huis had ge-
nomen

'en we weten allemaal dat dat geen pretje was'.

'wat doe ik hier,'
vroeg hij zich af.

de betekenis van het adjectief joods was voor mij
eigenlijk synoniem met oorlogsslachtoffer.
het enige uitzonderlijke moment was in juni
1967, tijdens de zesdaagse oorlog in israël. hij
kwam stralend boven in zijn witte doktersjas en
zei:

'we staan aan de rode zee.'

'we?'

'wij, joden' of 'wij, israëliërs' ...

zo iets had hij nog nooit gezegd. ik begon over de
palestijnen. ik wist weinig tot niets van de kwes-
tie, maar voelde enige weerstand bij deze triomf,
zo fijn was het toch niet allemaal in dat land.

'we zijn niet allemaal lid van de socialistische
jeugd,'

reageerde hij sarcastisch.

pas nu begrijp ik hoe uniek dit gevoel van triomf
moet zijn geweest.

jaren later, vlak voor zijn dood, liepen we eens samen over de weesperzijde, langs de amstel. het was een late zomeravond, de bomen waren vol en de berlijnse muur was net gevallen. mij leek de wereld er tamelijk vrolijk uit te zien.

we hadden het over oost-europa en hoe het daar verder zou gaan. mijn vader zag er niets goeds van komen, hij was bang. hij was bang voor chaos, en vooral bang dat met het verdwijnen van de communistische macht het antisemitisme weer zou oplaaien.

de jaren na zijn dood probeerde ik de ramp die ons gezin door zijn zelfmoord was overkomen, te begrijpen. ik kon niet boos zijn, al voelde ik me in de steek gelaten. schuldig voelde ik me niet. ik had alleen nog beter moeten opletten, vond ik. de aanleiding voor zijn zelfmoord leek ons de angst voor dementie. maar zijn geschiedenis bood nog zoveel andere verklaringen.

‘ze hebben hem toch nog te pakken gekregen,’

zei mijn broer in de verwarde uren na de ontdekking van mijn vaders dood. ik moest vrijwel onmiddellijk denken aan primo levi. twee jaar eerder was hij in de liftschacht van zijn huis in turijn gesprongen, zo werd aangenomen. in de weken na de crematie van mijn vader begroette ik levi's

droevige gezicht op zijn boekomslagen als dat van een verre oom, maar de boeken zelf las ik nog niet. ik begon met presser. zijn ondergang had ik nooit durven aanraken, maar ik raakte meegesleept door het ritme en de stijl waarmee hij bezwerend tegen je blijft praten.

‘en, wat denkt ge, lezer?!’

ik las en las tot ik ineens mijn grootouders tegenkwam. in de biografie van koert broersma over de journalist philip mechanicus, buigen onder de storm, stond de beschrijving van een groepsfoto uit 1913 waarop leman en fie lakmaker staan, samen met een paar anderen. het bleek een foto van een vriendengroepje, voortgekomen uit de socialistische jeugdorganisatie de zaaier.

de foto is genomen op een bruiloftsfeest, de twintigers zijn stemmig gekleed. leman ziet eruit als een interessante intellectueel, fie houdt een jongetje vast dat net kan staan.

ik wist dat zij en leman elkaar in de jeugdbeweging hadden ontmoet, tijdens een vredesdemonstratie. verliefd worden tussen rode vlaggen en gescandeerde leuzen kende ik, en vredesmanifestaties zijn van alle tijden. bij het zien van leman en fie, jonger dan ik ze ooit op een foto had gezien, kon ik het me helemaal voorstellen.

de foto van de vrienden in het oosterpark in amsterdam werd het begin van een zoektocht die ik samen met mijn nicht fieke ondernam. fieke is de dochter van het kleine jongetje op de foto, bert lakmaker. die zoektocht begon pas nadat, enkele jaren na mijn vader, ook haar moeder, ans, was overleden. na hun dood viel de reden weg voor bescherming en voorzichtigheid, en de gêne om pijnlijke vragen te stellen. de foto uit het boek over mechanicus bleek daarbij een goed uitgangspunt. het lukte om de kinderen van de mensen uit het groepje op de foto – zeventig-, tachtigjarigen – te spreken. ze hadden fragmentarische herinneringen, impressies.

dat gold gelukkig niet voor de kinderen van de beste vrienden van mijn grootouders, wim en bets van norden, die ook op de foto staan. hans, wim en tineke van norden hadden veel en

gedetailleerde herinneringen dankzij de intensieve vriendschap tussen hun ouders en de lakmakers, een vriendschap die een leven lang duurde. de kinderen lakmaker en van norden loeerden bij elkaar en groeiden deels samen op. we wisten niets van de gezinnen waaruit leman lakmaker en fie voorzanger voortkwamen. hoeveel broers en zusters hadden ze gehad en wat voor mensen waren dat?

het boek in memoriam, met de namen, sterfdata en de plaats van overlijden van alle vermoorde nederlandse joden, gaf geen duidelijk antwoord. bladzijden met lakmakers, iets minder bladzijden met voorzangers. met achter elke naam:

'auschwitz, 1942, sobibor, 1943',
enzovoort, enzovoort.

wie van hen familie was, werd ons in de meeste gevallen niet duidelijk.

in het stadsarchief van amsterdam vonden we de eerste gegevens. eerst telden we het duizelingwekkende aantal van tweeëntwintig kinderen voor onze pas ontdekte overgrootmoeder sara lakmaker-groen. onze grootvader leman had dus eenentwintig broers en zusters. arme sara!

maar het zat anders. in die tijd bleken er twee gezinnen lakmaker te zijn geweest, met twee gerrits aan het hoofd. beiden werden geboren in 1860 en beiden stierven merkwaardigerwijs op

dezelfde dag van hetzelfde jaar: 6 januari 1938. ons gezin lakmaker telde uiteindelijk dertien kinderen, de voorzangers zeven, de vroegtijdig overleden kinderen in beide gezinnen niet meegerekend.

we vonden de amsterdamse straten waar onze grootouders geboren waren, alle vijftientig adressen waar het gezin lakmaker gewoond heeft. dit dynamische verhuispatroon bleek normaal in de oude jodenbuurt, waar haast iedereen zijn spulletjes op een bakfiets laadde en met alle kinderen van het ene naar het andere adres trok, als dat goedkoper of juist iets beter was.

we kwamen veel te weten uit we hebben als mens geleefd van selma leydesdorff dat een gedetailleerd beeld geeft van het vooroorlogse joodse amsterdam. voor het eerst kon ik me iets voorstellen bij de buurten waar de familie gewoond had. als kind woonde ik in de nieuwmarktbuurt, fietste naar de lagere school door de nieuwe uilenburgerstraat, langs het waterlooplein en de amstel naar het frederiksplein, maar voor wie de geschiedenis van die plekken niet kende, was er niets dat aan de vroegere bewoners herinnerde.

een van de bronnen die leydesdorff heeft gebruikt, is het archief van de sociale dienst, waarin de rapporten van het vooroorlogse bureau voor maatschappelijke steun zijn opgenomen.

dat archief bleek een schat aan informatie te bieden. want we hadden geluk: bijna alle broers en zusters van onze grootouders waren zeer regelmatig op een uitkering aangewezen geweest. ineens had ik mapjes in mijn handen die in bijna honderd jaar niet meer waren aangeraakt, met rapporten in het priegelige handschrift van de ambtenaren, vol details over het leven van de familieleden. ze hadden al namen, nu kregen ze adressen, ze kregen kinderen en werkgevers, met veelal joodse namen.

opeens werden ze echte mensen en ik schrok van de armoedige omstandigheden, de uitermate karge uitkeringen van soms maar een paar gulden per week. vanaf 1941 hebben de mapjes van het bureau voor maatschappelijke steun een goudgeel omslag met daarop: afd. j, met een vette paarse j. bij de familieleden die tot het laatst toe een uitkering kregen, staat als slotopmerking dwars over de bladzijde:

'gezin naar dtsland gedeporteerd, afvoeren lu (laatste uitkering)' en de datum.

daar gingen ze dan. een leven van sappelen eindigde met die laatste aantekening.

ik had ze net leren kennen en ze verdwenen opnieuw.

tijdens ons onderzoek ging ik naar de haagse straat waar de arrestatie van fie, leman en bert lakmaker plaatsvond in 1942. het is een mooi huis in de zeeheldenbuurt. ik zocht en vond met enige moeite de haagse 'hollandsche schouwburg', het joodsch tehuis op de paviljoensgracht waar fie, leman en bert net als alle joden in den haag naartoe gebracht werden voor deportatie naar westerbork. niet meer dan een klein bordje op een nieuwbouwhuis herinnert daar nog aan.

het is nu een wijkcentrum met een meisje met hoofddoek achter de balie. zoeken naar joodse overblijfselen in den haag – na amsterdam de stad met de meeste joodse inwoners, tot de nazi-bezetting – is een deprimerende ervaring. er is helemaal niets meer.

bij de vernieuwing van het haagse centrum is bij de bezemstraat een rabbijn maarsenplein ontstaan, waar een marmeren steen herinnert aan de geschiedenis van de joden in de stad. maar verder is de haagse jodenbuurt gereduceerd tot enkele gedenktekens op soms wonderlijke plaatsen. aan de achterkant van het c&a-gebouw hangt een gedenkteken en in de kelder ervan ligt een steen met een davidster die de plek markeert waar ooit de eerste synagoge van de stad stond. de synagoge in de wagenstraat, ooit het hart van de haagse jodenbuurt, heeft nu twee minaretjes en doet dienst als moskee. maar verderop, langs de paviljoensgracht, zag ik ineens spinoza. op

een mooi pleintje met bomen en het huis waar hij woonde van 1671 tot 1677. de eerste keer dat ik hem zag, was hij groen en bemost, inmiddels is hij schoongemaakt. en al kijkt zijn voormalige woonhuis uit op de doubletstraat, een drukbezochte hoerenstraat, spinoza is er nog.

van het begin af aan dacht ik almaar: hoe is het om je hele familie te overleven? dat zette me aan tot lezen en zoeken. ik wilde zoveel mogelijk weten, maar gevoelsmatig hield ik de vraag op veilige afstand.

in de gesprekken, in de ontdekkingen in verschillende archieven en in bewaard gebleven brieven kwam mijn grootvader leman steeds meer naar voren als een bijzondere man. ik raakte door hem gefascineerd, en hoe meer ik over hem te weten kwam, hoe meer ik onder de indruk raakte.

ik besloot de geschiedenis te beschrijven van deze idealist en wereldverbeteraar, bezeten van boeken en van de behoefte om anderen te laten lezen en deel te laten hebben aan de ontwikkeling die hij zelf zo keihard had moeten bevechten. een man met een tomeloze ondernemingslust en ambitie. een socialist die geld wilde verdienen, keer op keer op de fles ging en het grootste deel van zijn leven geen cent bezat.

een internationalist die brak met het jodendom en als jood werd vermoord.